

Adem Hadžić

RUKOPISNE ZBIRKE I BIBLIOTEKE NA PODRUČJU GRADAČCA

Gradačac je od samog osnivanja bio centar kulturnih i vjerskih zbivanja. Za vjersko uzdizanje je bila potrebna živa riječ, a ona se morala prenositi na druge. Ta pisana riječ, u izvornom smislu, bila je ovdje dugo vremena temelj svake pismenosti, a naročito u medresama kojih je u Gradačcu bilo više. Osim toga i sami Gradašćevići, a i drugi, posvećivali su pisanoj riječi veliku pažnju. Za Murat-kapetana se zna da je imao dosta veliku biblioteku. Sačuvane su knjige do dana današnjega, a nalaze se u naučno-obrazovnim institucijama većina na Orijentalnom institutu, Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu, dok se neke nalaze u vlasništvu samih porodica. Najveća takva porodična biblioteka smještena je u kući Gradašćevića, koju je sakupio i organizirao neumorni Muhamed-beg - Bego Gradašćević. Inače je potreba objedinjavanja ovih djela ili barem njihovo registriranje, već odavno uočena i sada je samo treba praktično sprovesti. O tome je dosad pisano u vidu posebne brošure pod naslovom: Iz vjerskog i vjersko-prosvjetnog života muslimana u Gradačcu, a u povodu 40-godišnjice hafiz Ahmed Hilmi-ef. Muftića, koja je izašla 1974. godine i u organizaciji Odbora IZ Gradačac, a pripremio ju je Mahmud Traljić. Pored ostalih zbirki spomenute su one Murat-kapetana, Hadži Bećir-bega Gradašćevića, zbirka u džamiji „Svirac“, kao dio biblioteke bivše medrese „Svirac“. Ove rukopise je svojevremeno Nijaz-ef. Šukrić u velikoj akciji sačuvanja kulturnog blaga preuzeo za Gazi Husrevbegovu biblioteku, gdje se i danas nalaze, a u isto vrijeme su iz Huseinije džamije dospjela u ovu islamsku kulturno-obrazovnu instituciju. O tome postoje i pismene zahvale naše biblioteke ovim džamijama.

O zbirci rukopisa Zavičajnog muzeja u Gradačcu izviješteno je u Glasniku VIS-a br. 1/82, str. 63-68, a bio je i poseban osvrt samo na jedan rukopis u istom glasniku br. 5/82 str. 558-565. Ove informacije su nastojale osvijetliti dio naše islamske prošlosti koja sama po sebi govori o Gradačcu kao centru ili jednom od centara tih kretanja. To se naročito može promatrati u vrijeme kada je Husein-kapetan započeo svoju misiju oslobođenja, pa sve do njegovog pada, mada bi za potrebe ovog rada mogao bolje poslužiti nje-

gov brat Osman-paša i to naročito u svijetlu najnovijih kretanja. Međutim, to bi bio predmet jednog istorijskog skupa na kome bi se sve ovo više osvijetlilo, počev od toga da li nas je prvi gurnuo u naručje Austro-Ugarske, pa do toga da li je drugi možda mogao više pružiti na polju islamskog obrazovanja.

I o biblioteci „Svirac“ bi se mogla napisati jedna podstudija. Jedna knjiga iz te biblioteke, koja bi mogla biti i jedna vrsta rukopisa, je također bila predmet analize, zapravo, samo njen završetak. Riječ je o knjizi Zibana-ma, čiji završetak nosi naslov „Hazreti Osmanov Kur’an“. O tome će ovdje biti više riječi. Ostale zbirke notiraćemo na posebnom mjestu u okviru ovog izlaganja.

MURAT-KAPETANOVA I HADŽI BEĆIR-BEGOVA BIBLIOTEKA

To da su bili islamskog obrazovanja je nedvojbeno. Činjenica da su ostavili i svoje biblioteke to najbolje potvrđuje. Murat-kapetan je sagradio, dakle, i uvakufio svoju medresu Muradiju u kojoj su učile mnoge generacije. Taj objekat je trenutno nacionaliziran, ali pitanje njegove denacionalizacije je sasvim pravno realno (kompletna nacionalizirana imovina u Gradačcu ni do dana danšnjega nije pravno okončana). Da li bi u toj medresi bilo mjesta za knjige, a pored ostalih i za rukopise koje je i sam Murat-kapetan uvakufio, ostaje otvoreno i u amanetu nadležnih struktura u Gradačcu. Mnoge od knjiga koje je ovaj hajrat-sahibija zavještao danas su u privatnim zbirkama. Muhamed-beg Gradašćević posjeduje Kur’an koji je vakuf Murat-kapetana, a nalazi se u njegovoj privatnoj zbirci u staroj kući Gradašćevića. Kur’an je, istina, nekompletan, ali je dovoljan da potvrdi ovu konstataciju. Kakva je vrijednost samih harfova i kolika je približna starost rukopisa, trebalo bi da utvrdi stručnjak koji se u to stvarno razumije. Ostale pojedinosti o ovim rukopisima već su istaknute i nije ih ovdje potrebno ponavljati.

Ovdje treba dodati još jednu napomenu: Kao učenici ljudi, i Murat-kapetan i Hadži Bećir-beg znali su da knjiga mora biti u funkciji, pa su vjerovatno i sami poklanjali svoje knjige onima za koje su pretpostavljali da će se njima koristiti. Time se daje jedna povoljnija nota kako je moglo doći do toga da pojedinci imaju njihove knjige. Među tim pojedincima svakako su bili i imami. Zato se može kazati i da su rukopisi, a i ostale knjige biblioteke Hadži hafiz Abdulah-ef. Hodžića iz ovog izvora, jer je Hodžić čitav svoj radni vijek proveo u „Svircu“, a osim toga on je bio prijatelj današnjih Gradašćevića i od njih kupio zemljište i kuću, te je to prijateljstvo rezultiralo i davanjem ovog naslijeđenog blaga u ruke tako učenog čovjeka, koji će ga znati cijeliti i širiti. Kako je on umro prilično nenadano, to je sva briga za biblioteku prešla na njegove nasljednike koji su postupili kako je najbolje moglo da se uradi - poklonili su je Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

KUTUBHANA FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

Iako mu je pravo ime Muhammed, a pjesničko Fadil, ovaj državnik, pjesnik i derviš-sufija, je više poznat pod ovim nego pod pravim imenom. Živio je odmah po slomu Husein-kapetanove bune i neko vrijeme je bio upravitelj gradačačkog područja. U to vrijeme je sagradio i svoju kutubhanu u dvorištu džamije Husejnije i time se ovaj kraj izjednačio sa Sarajevom, jer je samo još u Sarajevu biblioteka bila u okviru džamije. Prema Traljiću biblioteka je radila do 1893. godine, „jer se o njoj nije imao ko više brinuti. Koliko je u njoj bilo knjiga i šta je poslije zatvaranja bilo s njima, teško je danas reći, jer pismenih tragova o tome nema, ili nije poznato gdje se oni nalaze. Biblioteka je imala i svog službenika, bibliotekara, a za nju je bio vezan i neki vakuf. Po svoj prilici on je bio u samom Gradačcu, a Fadil-paša je imao i u Modriči uvakufljene neke objekte. Po predanju koje se čuva u porodici Imamovića hafiz Mustafa-ef. je bio jedno vrijeme i bibliotekar Fadil-pašine biblioteka“. Ova zgrada već odavno služi kao vjeronaučna prostorija, a u njoj su i dijelom smještene knjige „Svirac“ medrese. Da li se neka od tih knjiga nalazila i u ovoj biblioteci ostaje da se utvrdi. Isto tako ostaje da se vidi zašto je kupola ove zgrade pretvorena u obični krov. Sama zgrada izgrađena je, kako se iz natpisa na ulazu vidi, 1255. hidžretske godine (1839/40) sa namjerom da se postigne zadovoljstvo i na ovom i na budućem svijetu. Inače je vrijedno napomenuti da je od devet hajrata koje je Fadil-paša uradio i u pjesmi opjevao, čak dva učinio u Gradačcu. Ovaj spomenuti uz Husejniju i češmu, također 1255. godine sa natpisom koji počinje kur'anskom premisom da je „od vode sve živo (stvoren)“, ¹⁾ a završava sa molbom da se ne zaboravi fatiha za hajrat-sahibiju. Njen dobrotvor će ipak završiti svoj život na čudan način u Istanbulu, ali neće zaboraviti da svu svoju imovinu, ili veći dio nje, rasporedi u dobrotvorne svrhe. Novim naporima davnašnja želja biće ostvarena i ova biblioteka će služiti svojoj svrsi.

AHMED-EF. SVIRAC - PROSVJETITELJ SVOGA VREMENA

Prvo mu je prezime Mulaibrahimović, ali je u narodu ovako više poznat. Bio je vrlo obrazovan i obavljao 50 godina muderrisku dužnost, a bio je i muftija u Gradačcu. Rodom je iz Biberovog Polja. Interesantno je da je započeo i završio nauke u Gradačcu, što znači da je bio vrlo talentovan, jer se u to doba po nauke išlo u Istanbul, a samo imami lokalnog značaja mogli su završiti obrazovanje u svom mjestu. On je učio pred Hadži-efendijom koji je u narodu bio vrlo popularan, jer je bio prilično oštar kritičar svoga vremena. Mladi Ahmed-ef. je preuzeo jednu njegovu kritiku na sebe i tako odležao

1) Fehim Nametak: Fadil-paša Šerifović: Divan, Svjetlost, Sarajevo, str. 47-50.

u travničkom zindanu četiri mjeseca. Hadži hafiz Ahmed-ef. Mulaibrahimović bio je muderris Osman-kapetanove medrese u Gradačcu i muftija istog mjesta. Da je bio obrazovan pokazuje i činjenica da ima nagovještaja da je i sam pisao tefsir Kur'ana, a to prihvata i njegov dosad najjači biograf Traljić u spomenutom djelu.

Pisac ovih redova posjeduje rukopis pod nazivom

Kitabu-l-išarat fi ilmil ibarat što bi se slobodnije moglo prevesti sa: Knjiga o tumačenju snova. Iz teksta na posljednjoj strani da se zaključiti ko je prepisivao ovu zaista vrijednu knjigu, koja se oslanja na u glavnom, priznate autoritete: Knjigu mudrog Denijala, Džaferi Sadika, Ibni SIRRINA i ostale iz tog područja (pobrojani su na trećoj stranici knjige). Knjiga inače ima 330 strana, pisana je arapskim jezikom dosta sitnim slovima, ali je relativno laka za čitanje. Knjiga je raspoređena na 80 poglavlja, a na završetku stoji:

Što znači:

„Ova knjiga je završena koncem džumadelule 1265. godine rukom siromašnog i grijешnog roba Sejjid Muhammed Hašima ibn Davud Arifa ibn Ahmeda ibn šejh Mustafe ibn hadži-Jusufa, neka Allah svima oprosti, a i svim vjernicima i vjericama, muslimanima i muslimankama, bili oni živi ili mrtvi. Sve to učini Svojom milošću, jer samo si Ti najmilostiviji. Neka je hvala Allahu, Gospodaru svih svjetova“. Na prvoj stranici stoji ovaj tekst:

Još jedan interesantan slučaj vezan je za ovog učenjaka: On je prilikom puta na hadž vodio svoju evidenciju. Zato ga je dr Fehim Nametak uvrstio u svoju studiju: Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku. On navodi da je Ahmed Svirac opisao svoj put u sveta mjesta Mekku i Medinu, a samog autora toga djela svrstava u red putopisaca. Međutim, konstatacija da se rad nalazi u Zavičajnom muzeju vjerovatno preuzeta iz izvora kojima se služio nije tačna, jer se djelo već odavno ne nalazi tamo. Zašto prije nije prevedeno, niko sigurno ne može opravdati. O Tome Traljić preciznije govori kada kaže da je taj rad vidio Kreševljaković 1931. godine kod Ahmed-ef., sina hafiz Ahmed Hilmi-ef. Šteta bi bilo da se ovakvo jedno djelo ne prezentira nauci. Inače ovog Ahmed Hilmi-ef. dakle, sina Ahmed ef., spominje i Ljubinka Bašović u svom djelu Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918-1945. godine. Na str. 379. spominje ga kao vlasnika biblioteke. Knjiga je štampana u biblioteci „Kulturno nasljeđe“, Sarajevo, 1986. g. Još uvijek tragam za podacima o prepisivaču Kur'ana iz Sladne kod Srebrenika, za koga se tvrdi da je napisao najmanje tri Kur'ana.

BIBLIOTEKA MEDRESE „SVIRAC“

Popis knjiga ove biblioteke možemo dati, jer je sačuvana prema popisu koji je sačinio jedan od posljednjih muderrisa ove medrese i dugogodišnji imam džamije u Svircu h. hafiz Abdulah-ef. Hodžić. Prema tome popisu koji ovdje prilažemo u biblioteci je bilo 110 knjiga. Da li je to sve ili samo ono što se sačuvalo, ostaje da se utvrdi Abdulah-ef. je čak vodio i bilješke koja se knjiga nalazi na čitanju ili je eventualno zagubljena. I on sam je imao svoju biblioteku, koju je njegov sin Muhamed poklonio Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Sviračka biblioteka sadrži uglavnom sve ono što bi studentima trebalo: tefsir, hadis, akaid, fikh i ahlak. Zastupljena je i beletristika. Među ostalim knjigama nalazi se i nekoliko primjerci Đulistana.

Tefsir svakako zauzima prvo mjesto, a činjenica da se u zbirci nalazi i tefsir od er-Razija, govori o tome da se ovdje imalo na umu kompletno tumačenje islama i njegovih propisa. Istina, po popisu nedostaje prvi tom, ali će se nastojati da do toga primjerka dođemo.

Od hadiskih zbirki zastupljen je i Kitabu-š-šemail, vladanje i ponašanje Božijeg poslanika Muhammeda, a.s., i to nas upućuje na želju da se studentima nakalemi živi islam, a ne samo onaj iz teorije. Koliko se u tome uspjelo, svjedoči i činjenica da su najjači dio džemata i danas studenti ili početnici ove medrese. Sigurno je da za svoj bolji vjerski praktično-duhovni život Gradačac duguje ovoj medresi. Zato ćemo iz nje uzeti jednu knjigu koja je, kao što smo rekli, djelimično bila predmet istraživanja - provođenja, zapravo samo njen dodatak: „Hazreti Osmanov Kur'an“ u kojem se govori o broju sura, ajeta, riječi i harfova u Kur'anu hazreti Osmana.

Druga značajka ovog djela pod nazivom Zibanama je što ono sadrži abecednim redom početak svih ajeta u Kur'anu, pa je time od neobične koristi i studentima i imamima, a i znanstvenicima, jer im olakšava posao kako kod usporedbe, tako i kod citiranja, te pronalaženja određenih ajeta iz Kur'ana. Knjiga je, dakle, od pomoći svima onima koji nisu hafizi, a na bilo koji način su upućeni u Kur'anu. U tom pogledu bi se moglo generalno reći da je od nje u ovom pravcu bolja samo knjiga Elfazu-l Kur'an, koja citira svaku riječ iz Kur'ana, koliko je puta spomenuta i gdje se nalazi. Zbog svoje praktične vrijednosti i upotrebljivosti, ova knjiga će i dalje predstavljati vrijednost u ovoj biblioteci, a njezini rukopisi, kako oni koji se čuvaju u Sarajevu, tako i oni koji će tek doći u nju, biće jedna zaokružena cjelina koju ćemo znati cijeniti. Još jedna knjiga zavrjeđuje da se spomene, a to je Tashilu-l-menafi, koja obrađuje način liječenja Božijeg Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem. Ista se sastoji od marginalnog komentara i originalnog djela et-Tibbu-n-Nebeviju. Ovo ističemo s razlogom, jer je alternativna medicina unijela mnogo novine u suvremeni način življenja i dobrobrano promijenila od-

nos klasične medicine, a u islamskom svijetu se sve više govori o traženju medicinske pomoći u Kur'anu. O tome je i naša islamska štampa izvještavala, a na islamskom planu se pojavila knjiga Liječenje Kur'anom. Izvjesno je da je to novi-stari način odnosa prema Kur'anu u kome ćemo i mi morati mijenjati naše „islamsko“, ustvari polumaterijalističko shvatanje savremenog praktičnog života. Time bi se uzdrmla jedno dugogodišnje shvatanje racionalnog odnosa prema Kur'anu (usudio bih se reći đozinovskog shvatanja Kur'ana). Ako ovom dodamo podatak da sa ovim kretanjem imamo kontinuitet u Gradačcu, onda će neke, možda preslobodne konstatacije, biti objektivizirane. Źalimo što zbog prostorne oskudice nismo u mogućnosti iznijeti koji primjer, ali to ne umanjuje vrijednost ovog djela.

OSTALE PRIVATNE BIBLIOTEKE

Među ulemom je uvijek bilo i entuzijasta. I u Gradačcu ih je bilo. Svi muderrisi medrese su bili na neki način i vlasnici poneke vrijedne knjige ili više njih. Traljić spominje Muftiće, Kazaferoviće, Moranjka i Imamovića. Sigurno ih je bilo više nego što ćemo spomenuti. Već spomenuti h. hafiz Abdulah-ef. Hodžić je poklonio svoju biblioteku Sarajevu. U red onih koji su tokom dužeg perioda nastojali da sačuvaju to ogromno blago, skromno ubrajam i sebe.²⁾ Za to dosadašnje vrijeme sakupio sam sedamdeset rukopisa od kojih pretpostavljam da priloženi imaju dosta dobru vrijednost. Ovaj od muftije Svirca već je iznesen. Od pet Kur'ana koje sam sakupio samo je jedan kompletan i ima podatak ko ga je uvakufio. Nastojanje da se sazna koji novi podatak nije urodio kakvom novom koristi, mada je Tutnjevac bio dugo vremena u sastavu gradačaćkog kadiluka, a poslije rata i u sastavu gradačaćkog sreza, i to će ostati, inšallah, naredna obaveza.³⁾

Tarikati Muhammedijja je praktična knjiga i nalazi se u dva primjerka od dva autora u dva različita rukopisa. Možda bih trebao spomenuti i Ahtari sagir, koji je prepisao Osman ibn Husejn u Beogradu u subotu, u ramazanu 1161. godine, jer nam govori o beogradskoj vezi koja danas postaje sve zanemarljivija, a nekad je Beograd bio stjecište uleme.⁴⁾ Mevludi i hamajlije su također zastupljeni, ali imaju svaki za se svoju vrijednost. Među hamajlijama se nalaze i neke sa zapisima, pa tako imaju i svoju muzejsku vrijednost. Ostale zbirke su također notirane, a među njima i zbirke Gradašćevića, Peka-

2) Neke od rukopisa sam otkupio, a neke sam na poklon dobio kao imam pa ću ih sačuvati od propadanja. Zato svima njima dovu činim.

3) Još uvijek tragam za podacima o prepisivaču Kur'ana iz Sladne kod Srebrenika, za koga se tvrdi da je napisao najmanje tri Kur'ana.

4) Papisjevremeno mi je M. Mujezinović tražio kopiju ovog djela, prve i posljednje strane, za svoj rad, ali je na tome i ostalo.

rića, a u najnovije vrijeme i zbirka dr Seada Jamakosmanovića, nastala u Sarajevu, ali je s njim došla i u naše mjesto.

ZAVRŠNA RIJEČ

Gradačac je bio i trebao bi da ostane centar islamskog događanja u najširem smislu te riječi. Sve što se u njemu odigravalo nije mimoišlo vjerska zbivanja i islamsko vjersko obilježje sa svim manifestacijama humanizma i tolerancije. U tome je saglasan i jedan od istaknutih reformista ovoga kraja Vaso Pelagić koji to jasno naglašava u svom djelu: Istorija bosansko-hercegovačke bune: „Bilo je prilika da su se spahije bosanske i s carevinom borile za svoje kmete kada je ona pokušavala da njihove kmete novim kakvim dacijama optereti“ i „Narod nije bio podijeljen na klase. On niti je bio proganjan iz mjesta u mjesto, niti je bio u zalogu davan“, i „Uopšte turske spahije bijahu svome narodu daleko bolji no ostale tadašnje hrišćanske evropske spahije“.⁵⁾ To ljudsko razumijevanje davaće kasnije novo i novo zbližavanje, kažimo to, jer je intonirano jednim dubokim razumijevanjem Allahovog stvaranja čovjeka na zemlji. Sve ove ostvarene vrijednosti obavezuju nas i daju osnova za zaključak da će reaktiviranje vjerskog objekta kakav je kutubhana Fadil-pašina i objedinjavanje svih ovih biblioteka i knjiga biti novi kvalitet u našem gradačaćkom životu.

To u isto vrijeme znači da Gradačac nikada nije bio „provincija u pozadini“, kakvim su ga neki htjeli vidjeti i prikazati, nego je skoro redovno bio u samoj žiži događanja i interesovanja, što ujedno znači da ni ubuduće neće drugačiji biti.

Kad imamo čiste namjere i Allahova pomoć je blizu.

Amin!

COLLECTION OF MANUSCRIPTS AND THE LIBRARIES IN THE AREA OF GRADAČAC

This paper discusses the most important collections of manuscripts and libraries in the area of Gradačac. The paper is divided into the following chapters:

- I Gradačac as the cultural-religious-historical center
- Geographical facts about Gradačac
- Rise and fall throughout the history of wars with Austria

5) Vaso Pelagić: Istorija bosansko-hercegovačke bune, Svjetlost, Sarajevo, 1953. str. 81, 86. Istina autor navodi da je tako bilo do 1850. i da se onda to promijenilo.

- Religious position in the period of Turkish history
 - a) Religious buildings: mosques, medresas and mektebs
 - b) Islamic determinants in the aspirations of Captain Murat and his brother Captain Husein, as well as the Gradašćević family in general
 - Vakuf property in the service of Islamic education
- II. Manuscripts and collection of manuscripts in the area of Gradačac
 - The most important manuscripts, their scribes and vakifs - published manuscripts - unpublished manuscripts
 - Collection of manuscripts in the local Museum in Gradačac (collections of the Pekarićs, Gradašćevićs, of the „Svirac“ medresa, „Husejnija“ mosque, collection of works of the author of this paper).
 - basic subjects of the manuscripts
- III. Captain Murat's and hadži Bećir-bey's library
 - Education of Captain Murat and his correspondence with the qadi from Gračanica regarding religious education
 - Significance of Captain Murat's medresa and his library for the religious education of Muslims of his time
 - Dedication on a vakuf - manuscript from Bećir-bey's library
 - The fate of these books and their real value today
 - Possibilities for the adaptation of Captain Murat's library in his vakuf-medresa in Gradačac
- IV. Kutubhana of Šerifović Fadil-paša
 - Inscription on the kutubhana near the Husejnija in Gradačac
 - Who was Fadil-paša Šerifović?
 - Fadil-paša's Divan as his literary and religious manifestation
 - Kutubhana today as the hall used for religious education of the young, and recently the religious education of the adults
- V. Ahmed Hilmi ef. Svirac - educator of his time
 - Family tree and education
 - Ahmed ef. as the owner of the collection of manuscripts
 - Library of Ahmed efendija
 - Travelbook on the Hadj
- VI. Library of the medresa „Svirac“
 - Book register of the Svirac library
 - Qur'anic values

- Interpreter of the Qur'an for the needs of pupils and muderises and the most important tefsir collections

- The science of hadis and its importance in the explanation of the Qur'an

- The akaid characteristics of the library

- Fikh - the realization of religious regulations

- Ahlak and vaz as the moral factor

- Summary of the most important work: Razi's Tefsir

- Possibilities for the restoration of this library in new conditions, according to new ideas and new needs

VII Other private libraries

- Imams enthusiasts and their contribution to the preservation of the library holdings of:

a) the legacy of Hadži Hafiz ef. Hodžić in Gazi Husrev-bey 's library

b) the library of Muhamed-bey Gradašćević

c) the library of H. Sulejman ef. Pekarić

VIII Closing word

- Importance of this material for the needs of the Islamic Community in Gradačac

- Efforts of the Committee of the Islamic Community on the preservation of the books and the efforts in enlarging the library holdings by buying the library of the late Čokić

- Obligations towards Islam and History

